

DE NOODZAKELIJKE HERUITVINDING VAN DE VERTEGENWOORDIGENDE DEMOCRATIE

Over parlement en politieke partijen in de netwerksamenleving

C. W. de Vries

Kritiek op het reilen en zeilen van de democratie is niets nieuws. In zekere zin kan men zeggen dat de democratie haar eigen kritiek genereert. In de periode na de Tweede Wereldoorlog sprongen in de jaren zestig de eerste kinken in de kabel. Met name de studentenbeweging liep te hoop tegen regenteske bestuurders die de democratie naar eigen goeddunken bestierden. Al snel richtte de kritiek zich ook op het parlementair-democratisch instrumentarium. D66 kwam met voorstellen om de democratie directer te maken. Hoewel hieraan geen gevolg werd gegeven, kwam er wel iets voor in de plaats. Wat de burgers niet kregen bij de politiek, kregen zij namelijk wel bij het bestuur. Een lange mars door de instituties werd aangevangen. Wat aarzelend begon met de eerste procedures van inspraak, zou in de jaren negentig uitmonden in de hausse van wat nu ‘interactief’ bestuur wordt genoemd.

Het is niet overdreven om op te merken dat het tijdperk van de netwerkmaatschappij daarmee werkelijk een aanvang heeft genomen. Met name op het grensvlak van overheid en samenleving is in de laatste decennia een ongekende dynamiek op gang gekomen. Bij het – nog wat passieve – uitbrengen van de electorale stem kwam de inspraak op het beleid, waarna een uitgebreidere ‘participatie’ niet lang op zich liet wachten.

De parlementaire democratie kende aanvankelijk alleen de verkiezingen als moment van participatie van de burgerij. Vervolgens zorgde de ontwikkeling van de inspraak in de jaren zeventig voor een weliswaar eenzijdig getint en daardoor vaak frustrerend, maar toch ook een veel directer contact tussen burgers en bestuur. In de jaren tachtig zien we dan langzamerhand netwerken ontstaan als voertuig voor participatie en voor een intensief contact tussen overheid en samenleving. Hierbij hoeft niet direct gedacht te worden aan de semi- of neocorporatistische netwerken. Veel belangrijker zijn de nieuwe beleidsnetwerken zoals die zich vormen rond producties van infrastructurele aard (wegen- en spooraanleg, ruim-

telijke ordening en stedelijke projecten), of de arrangementen op het gebied van veiligheidsorganisatie (bijvoorbeeld de initiatieven inzake 'integrale veiligheid', of de beleidsnetwerken in de gezondheidszorg). Sommigen werden door deze nieuwe ontwikkelingen verleid tot de conclusie dat de politiek 'zich zou verplaatsen', in dit geval van de publieke naar de civiele samenleving. Maar dat berust op een misverstand. Het is de betrekking *tussen* de civiele en de publieke samenleving die verandert. Dat komt doordat in de institutionele verbanden vormen van functionele 'zelf'-organisatie – netwerken – ontstaan. Daarmee verandert de relatie tussen burgers en politieke centra. Wat daarmee bezig is te voltrekken, is niet minder dan de verandering van de politieke desem in de maatschappelijke betrekkingen zelf en daarmee van het 'politieke' in de maatschappij. Maar 'de politiek' en de voornaamste bestuurskundige structuren, die veranderen nou juist niet. Nóg niet, en daarin schuilt voor een deel de oorzaak van de problemen.

Die gedachte van verplaatsing van de politiek krijgt de laatste jaren nog weer een vervolg met de aanname dat de politieke democratie als zodanig er eigenlijk niet meer toe zou doen. Geholpen door de technologische revolutie zou ze zijn ingehaald door het gerealiseerde ideaal van participatie voor iedereen. Een al ouder sociaal-democratisch misverstand, dat door de bestuurskundige P. Frissen van een postmodern jasje is voorzien. Zoals met alle idealen, is ook deze gedachte niet van de nodige naïviteit gespeend. Ze komt neer op een veel te grove versimpeling van de werkelijkheid. De vraag die daarentegen moet worden gesteld, is wat de betekenis kan zijn van participatie zonder een generaliserend en formeel systeem van democratie. En zelfs wanneer de politiek zich zou kunnen 'verplaatsen' naar het civiele kader: hoe is het dan gesteld met het publieke oordeel, met de noodzakelijke algemeenheid van de democratische normontwikkeling en besluitvorming? Hoe groot is het risico van een ontwikkeling waarbij de normontwikkeling zich aan het algemene publieke oordeel onttrekt?

Hoe illusoir ook, beide aannamen – die van de verplaatsing van de politiek en de participatie voor iedereen – verwijzen naar een ontwikkeling die zich niet alleen in Nederland voordoet. Ditmaal komen de problemen van de democratie ook niet zozeer voort uit onevenwichtige machtsverhoudingen. Wat langzamerhand duidelijk wordt, is dat er het nodige verandert in de textuur en het materiaal van de democratie zelf. De symptomen daarvan lopen in het oog. Niets is meer wat het geweest is: de politieke partijen zijn in verval, de kiezersopkomst loopt terug, de positie van het parlement raakt in het geding. Met andere woorden: zonder

overdrijving mag worden vastgesteld dat het vraagstuk van de betekenis van politieke representatie zich in volle omvang aandient.

1. De representatie in het gedrang

Elke democratische orde gaat uiteindelijk terug op een sociale en culturele orde van het maatschappelijke en individuele leven. En juist daarin doen zich ingrijpende wijzigingen voor. Meer in het algemeen kan men stellen dat er helemaal niets meer gebeurt zonder de invloed van de technologie. Die technologische ontwikkeling heeft ook in belangrijke mate de individuele levenswijze mogelijk gemaakt. Deze individualisering kan op haar beurt als de voornaamste verandering worden aangemerkt in de sociale en culturele orde. Dat houdt ook direct verband met de onder de invloed van de technologie veranderende ordes van tijd en ruimte. Culturen dynamiseren, nieuwe verbindingen komen tot stand en sociale krachtevelden verschuiven. Ontegenzeggelijk hebben de meeste mensen tegenwoordig het gevoel dat zij meer dan ooit participeren in het maatschappelijk raderwerk. In het leven van de *well to do* (post-)moderne mens neemt het netwerken een voorname plaats in. En bij dit laatste gaat het veel sterker dan vroeger om het zelf vormgeven van de individuele betrekkingen als voorwaarden voor het sociale bestaan.

Daarmee verschuift tevens de democratische focus. In de sociale dynamiek die het gevolg is van de culturele veranderingen, wordt de illusie geschapen dat de democratie is gerealiseerd. Of in elk geval wordt gerealiseerd, namelijk door haar in praktijk te brengen. Men gaat ervan uit dat de dingen door henzelf geregeld kunnen worden en wel in én door het contact met anderen. Voor de nieuwe generaties is democratie vanzelfsprekend een levenswijze geworden. Zij bestaat onmiddellijk in de praktijk, als eigenschap en kwaliteit van het maatschappelijk leven. Als zodanig is democratie een eigenschap geworden van de omgeving waarin men als het ware 'interactief' verkeert. Maar daarmee verandert ook de conceptie van democratie. Die transformeert zich, van een zowel inhoudelijk als formeel concept, tot een direct en interactief concept. En dat noemen we participatie. Elke nadere uitleg schijnt dan verder overbodig, waaraan nog het beste de politieke cultuur van het netwerk is af te lezen. Zou je dan ook kunnen zeggen, indien je tegenwoordig kan volstaan met zelf te participeren, dat daarmee de vertegenwoordigende democratie overbodig is geworden?

Wanneer we het hebben over vertegenwoordiging, dan gaat het natuurlijk om de steunbeer van ons democratisch stelsel. Het is het constituerend mechanisme van de parlementaire democratie en daarmee ook haar

keurmerk. En juist het aspect van representatie lijkt nu in diskrediet te raken. Daarom is het van belang nog eens stil te staan bij de betekenis ervan.

Het principe van vertegenwoordiging kent een concrete en een abstracte, symbolische kant. En vooral in die laatste hoedanigheid doortrekt het de hele democratische maatschappelijke orde. Het biedt aan de burger de gelegenheid zijn belang over te dragen en aan de vertegenwoordigers te delegeren. Waarmee het instrument van vertegenwoordiging tevens de betekenis van een keuze krijgt. En als keuze is het tegelijkertijd een gebaar van toeëigening. Dát nu laat de betekenis zien van deze beweging. Het is ook niet alleen maar een manier om politieke invloed te verkrijgen. Het belang van het onderscheid tussen het private en het publieke schuilt met andere woorden in het symbolische karakter van het onderscheid. Want in deze beweging wordt het politieke belang als het ware getransponeerd van de persoonlijke of private naar de publieke sfeer. De potentieel-fysieke strijd zet zich in het politieke-publieke symbolisch voort: zonder bloedvergieten. Maar in deze beweging laat de publieke samenleving zich tevens zien 'als van ons' en ook dat is de waarde ervan. Bovendien wordt het onderscheid tussen private en publieke sfeer maatschappelijk hanteerbaar wanneer het concreet gestalte krijgt door middel van representatie bij wijze van een parlementaire vertegenwoordiging. Wij laten ons door anderen vertegenwoordigen in een maatschappelijk herkenbaar forum: de volksvertegenwoordiging. Want in het mechanisme van politieke vertegenwoordiging schuilt de overgang van het eigen en private belang naar het gerepresenteerde, publieke belang.

Zo beschouwd is het niet zo vreemd dat de representatie in het gedrang raakt, wanneer ieder het gevoel heeft zichzelf te kunnen vertegenwoordigen. Ik spreek hier van 'gevoel', omdat daarmee de ambiguïteit en ook de beperking duidelijk wordt. Het is vooral zo, omdat men het zo erváart. In de arrangementen waaraan wij deelnemen, zien we ons geplaatst tegenover en maken we gebruik van de uitvoerende diensten van de overheid. We komen veel minder of eigenlijk nooit in aanraking met de politieke overheid: degenen die wij hebben gekozen of doen aanstellen om uit onze naam te besluiten en die besluiten te controleren. Met de dienstdoende functionaris handelen wij onze zaken af en daar doen de tijdrovende en vaak onnavolgbare procedures van de politiek niets aan af. De suggestie wordt hierdoor versterkt dat we het zelf afkunnen en daarvoor de politiek niet nodig hebben.

Aan deze dienstverleningsrelatie tussen ambtenaar en burger is de laatste jaren nog een beleidsinstrument toegevoegd: het 'interactief' bestuur.

Het probleem is nu dat, indien niet zorgvuldig begeleid, het interactieve bestuur de verschuiving van politiek naar bestuur alleen maar lijkt te bevestigen. Het wordt dan ook gekenmerkt door een paradox. Voortgekomen uit een politiek-bestuurlijke behoefte in overleg te treden met degenen die te maken hebben met de effectuering van een besluit, verwordt het tot een bureaucratisch-technocratische procedure van beleidseffectuering. Ook hier geldt dat wanneer dit overleg niet uitdrukkelijk plaatsvindt uit naam van de politiek en overgaat in handen van de ambtenarij, die verschuiving een *self-fulfilling prophecy* wordt. Bestuurlijk-functioneel en civiel belang worden dan steeds directer gelieerd en kunnen uiteindelijk als een verhouding van één op één worden opgevat. Dan verdwijnt de ruimte tot reflectie. Deze beweging zal onvermijdelijk een verdere transformatie inhouden van de democratie in de richting van een technocratie.

2. De crisis van de politieke partij

Met het in het gedrang komen van de politieke representatie komt ook de politieke partij in moeilijkheden. Sommigen zien daar een oorzakelijk verband tussen en menen dat de oorzaak voor de crisis in de representatie bij de teloorgang van de politieke partijen zou moeten worden gezocht. Maar inmiddels is wel duidelijk dat het in moeilijkheden raken van beide kenmerkende instituties van de politieke democratie verwijst naar een zelfde veld van oorzaken.

De crisis van de politieke partij wijst ons ook verder terug in de geschiedenis. Na de oorlog raakte de zuilenmaatschappij in ongerede en de politieke partijen verloren gaandeweg hun natuurlijke achterbannen. Wat met de introductie van het individuele kiesstelsel reeds was ingezet, namelijk de particularisering van de individuele stem, voltrok zich nu als emancipatie van een geïndividualiseerd electoraat. De zwevende kiezer verscheen op het toneel. De indruk van luchtledigheid waarin de partijen kwamen te verkeren, wordt daarna nog eens versterkt door de fundamentele wijzigingen die de sociale en culturele orde van de samenleving ondergaat. De netwerkmaatschappij kent immers andere organisatieprincipes dan de samenleving ten tijde van de sociale verzorgingsstaat. Dat verschil uit zich met name in de veranderde verhoudingen tussen het politieke subject en de centra van bestuurlijke besluitvorming. Met name door de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van centra van besluitvorming worden alleen al de afstanden verkleind. Decentralisering, zelfstandiging en privatisering zijn de publieke media van deze operatie. Rond de nieuw vormgegeven functies verschijnen beleidsnetwerken, waaraan zowel private als publieke partijen deelnemen.

Beleidsnetwerken, sociale netwerken, het zijn deze nieuwe vormen die mede de participatie organiseren. Zo treedt de burger uit zijn passieve hoedanigheid, wordt medeparticipant en aldus in staat gesteld invloed uit te oefenen op het beleid. Met andere woorden, in de netwerken wordt nu gedaan waar men vroeger de politiek voor nodig had.

Tegen deze achtergrond mag het niet bevreemden dat vandaag de dag de politieke partijen zonder uitzondering in ongerede verkeren. Dit geldt alle partijen, want ook die het electoraal voor de wind gaat, kunnen zich niet onttrekken aan de crisis die zich voordoet in de bestaansvoorwaarden van de politieke partij. De partijen schijnen, met hun sociale groepsbasis, als het ware hun contact met de aarde te hebben verloren. Dat geldt in elk geval voor hun belangrijkste rekruteringsbasis (dat gaat niet alleen op voor de gewone leden, maar ook voor het midden- en het hogere kader). Daarmee zijn ze stuurloos geworden, omdat ze elke betekenisvolle focus missen. De banden met de maatschappelijke groepen zijn verbroken en met de ontwikkeling van de netwerksamenleving hebben ze om min of meer begrijpelijke redenen geen *touch*. De vormen van organisatie, de conserverende werking die uitgaat van de verenigingsvorm en de koppeling ervan aan belangenregeling, maar vooral de schijn van macht die kleeft aan politieke representatie, blokkeren de doorgang naar creatievere en meer op leren en ontwikkelen gerichte vormen van samenwerking. Gaandeweg uit de crisis zich ook in de afkalving en het verval van de politiek-organisatorische centra van de partijen. Over het geheel genomen beperken de partijen zich in hun organisatorische focus dan ook tot het organiseren van het huishouden. Slechts af en toe stelt iemand zich de vraag of een collectieve verenigingsorganisatie nog wel past bij het type van samenleving dat bezig is zich te ontwikkelen, maar niemand verstout zich haar te beantwoorden.

De *politieke* betrokkenheid van de kant van de partijen beperkt zich hoofdzakelijk tot de politieke fracties in de vertegenwoordigende organen op de diverse bestuurlijke niveaus. Maar deze parlementen zijn weer om een andere reden gedesoriënteerd. Met hun afhankelijkheid van de bureaucratische apparaten zijn ook zij de richting kwijtgeraakt. Zo kon een situatie ontstaan waarin de volksvertegenwoordigers het bestuur bijna uitsluitend nog controleren met de instrumenten van dat bureaucratisch geleide bestuur zelf. Terwijl aan de andere kant de vertegenwoordigingen de bevolkingsgroepen zijn kwijtgeraakt die zij plachten te vertegenwoordigen. Wanneer we nog veel langer gebruik willen kunnen maken van een vertegenwoordigend politiek systeem, dan zullen we – en dat geldt met name ook de parlementariërs – ons moeten oriënteren op de nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij, en met name die tussen

maatschappij en staat. Inderdaad, de oude bestaansbasis van de politieke partij is niet meer. Maar is daarmee ook de basis aan de vertegenwoordigende democratie ontvallen? Waarschijnlijk niet, maar een en ander betekent wel dat de schijnwerpers nu op de volksvertegenwoordigingen zélf komen te staan, op hun verhouding tot de maatschappelijke netwerken, en op de middelen waarmee aan deze verhouding nader gestalte kan worden gegeven. En misschien is dan ook voor de politieke partij nog een rol weggelegd. Dat zal pas kunnen blijken wanneer de legitimiteit van de vertegenwoordigende democratie is herbevestigd.

3. De noodzakelijke heruitvinding van de vertegenwoordigende democratie

De laatste jaren zijn we gewend geraakt aan de terminologie van het heruitvinden. De notie maakte school in het overheidsmanagement. Maar in zekere zin is het een term die misschien wel méér van toepassing is op de toestand waarin de democratie zich bevindt. Zij wacht als het ware op haar heruitvinding. Democratie is altijd een kwestie geweest van *trial and error*: een speurtocht met onbekende uitkomst. En ook nu, aan het begin van de nieuwe eeuw, zullen we weer op zoek moeten naar de essentie van de democratie. Het ziet ernaar uit dat daarbij de notie van vertegenwoordiging een doorslaggevende rol zal spelen. De politieke intermediairs zijn afgeschaft, hun rol is uitgespeeld. Zuilen, middenveld, politieke partijen, het zijn reeds namen die aan het verleden toebehoren. De bevolking is met recht geëmancipeerd en zoekt haar eigen weg. Bezien vanuit de staat worden de institutionele wegen van beheersing en controle daaraan aangepast. Die ontwikkeling gaat alleen maar voort. Het is de hoogste tijd dat nu ook de vormen en gedachten van de democratie worden mee-ontwikkeld.

En over heruitvinding gesproken: van belang is nu, dat juist het directe karakter van de betrekkingen in de netwerkmaatschappij de oude instituties van democratie in een ander licht plaatsen. Dat geldt al helemaal voor het centrum ervan: de volksvertegenwoordiging. Die dreigt te verworden tot een vreemd hemellichaam, of een eenzame bijenkorf, aan een hoge tak van een eeuwenoude boom. Het zijn niet in eerste instantie de partijen, maar de parlementen zelf (en hier gaat het om de vertegenwoordigingen op diverse niveaus van politiek bestuur), die zich zullen moeten heroriënteren op hun verhouding tot het maatschappelijk forum. Zij zullen door de bevolking aan te spreken wederom het symbolisch politiek forum moeten constitueren. En dan gaat het niet om zoiets als een hernieuwde ideologisering. De ontwikkelingen in het laatste deel van de

vorige eeuw hebben ook in dat opzicht de politieke cultuur definitief veranderd.

In dit verband is het dus van het allergrootste belang dat de volksvertegenwoordigingen zich heroriënteren. Zij zullen hun controlerende taak wat minder letterlijk moeten leren nemen en zich met het gezicht richting samenleving moeten opstellen. Opdat er ruimte ontstaat voor de representatie van het publieke belang en voor de communicatie met de maatschappelijke dragers ervan. Dat is nu van belang: met het wegvallen van de klassen- of groepsrepresentatie vervalt ook de noodzaak van segregatie in de parlementen. Niet langer behoeven de volksvertegenwoordigingen de arena's voor strijdende partijen te symboliseren. De machtsverhoudingen zijn niet meer van dien aard dat ze symbolisch en democratisch geneutraliseerd en gecompenseerd behoeven te worden. De machtstegenstellingen vormen ook niet langer het enig leidende en ordenende maatschappelijke kader. De netwerksamenleving is het toneel geworden van een onophoudelijke distributie van mogelijkheden tot handelen. Daaraan valt te zien hoezeer 24-uurseconomie en netwerkmaatschappij bij elkaar horen. Doorslaggevend is hierbij het vermogen tot wederzijdse identificatie geworden tussen alles en iedereen: tussen burgers, tussen netwerken, tussen bedrijf en werknemer, tussen facilitaire instelling en degenen die ervan afhankelijk zijn, tussen bestuur en burger enzovoort. In al die relaties draait het in het dagelijks verkeer om principes van wederzijdse aantrekkelijkheid. De 'tegenstellingen' zijn in verreweg de meeste gevallen alleen nog functioneel gegrond. Tegen die achtergrond krijgen de 'tegenoverelkaarstellingen' in het parlement dus iets potsierlijks. De volgehouden ideologische tegenstellingen zullen plaats moeten maken voor betekenisvolle onderscheiden – zoals deels al gebeurde bij de formatie en start van de paarse kabinetten. Het komt er nu op aan dat ook het parlement zelf gevolg geeft aan de veranderingen.

Het risico van de libertaire ontwikkeling van de samenleving ligt tegelijkertijd in het spontane of 'naïeve' alledaagse karakter ervan. Ten overstaan van de onoverzichtelijke continuïteit van de netwerkmaatschappij zouden de parlementen daarom het openbare en 'publieke' moeten representeren. Het publieke, in dezen opgevat als het verbindende en het particuliere overstijgend belang. Als zodanig kan het ook als een identiteitsverlenende dimensie van een politieke gemeenschap worden beschouwd. In wezen gaat het hier om de erkenning van het belang van wederkerigheid als principe van een politieke samenleving en als rechtsgemeenschap. Het is een principe dat in de rechtsstaat verankerd is, maar democratisch nog – of weer – moet worden vormgegeven.

De netwerksamenleving noopt tot een directer maken van het democratisch proces. Mensen zijn in allerlei opzichten kundiger dan vroeger en op alle mogelijke manieren al ingeschakeld in het maatschappelijk voortbrengingsproces. De andere kant van deze medaille is dat vooral hun ervaringskennis de grondstof zal moeten zijn voor het proces van maatschappelijke vormgeving. Dat is van belang als er wordt nagedacht over nieuwe manieren van omgang in de maatschappelijke omgeving zelf. Nieuwe manieren van omgang, waarin samenwerken, samen leren en samen ontwikkelen voorop staat. Wanneer we echter nadenken over de brug tussen die civiele praktijk en de publieke sfeer, dan zal blijken dat er ook nieuwe communicatieprocedures nodig zijn. Die communicatie zou veel meer dan nu het geval is, moeten plaatsvinden tussen de maatschappelijke fora en de volksvertegenwoordigingen op gemeentelijk, provinciaal en nationaal niveau. De besluitvorming naar aanleiding van het gecommuniceerde voltrekt zich daarna weer aan de andere kant van dit democratisch proces, namelijk tussen parlement en regering, of tussen raad en college. Waar het hier om gaat, is in te zien dat alleen door middel van effectieve en betekenisvolle vertegenwoordiging een politieke gemeenschap zich gerepresenteerd kan weten – dit in weerwil van de technocratische suggestie die uitgaat van alle moderne informatie- en communicatietechnologie.

Zoals gezegd, voor de realisering van een dergelijke kijk op democratie zijn nieuwe instrumenten nodig. Maar dat zijn wél middelen die in de schoot van de oude democratie verborgen liggen. Bijvoorbeeld het enquête-instrument dat, eenmaal ontdaan van de aura van controlemedium en strafexercitie achteraf, kan worden aangewend in een dergelijk perspectief. Het instrument stamt uit de vroegste tijden van onze nationale democratie. Het is een prikkelende gedachte wanneer het nu zou kunnen dienen als hefboom voor de kanteling van het hele representatieve systeem. De parlementaire enquête schept immers de mogelijkheid om – vooraf – grondig openbaar onderzoek te doen, te communiceren, aanvullende referenda te houden, door te dringen in netwerken en zelfs intermediaire netwerken te vlechten! Dergelijke communicatieprocedures werken als strategische verkenningen en zouden vaste procedures kunnen zijn op de grote thematische beleidsvelden. Zij zouden kunnen worden uitgevoerd door nieuwe typen kamercommissies, die voortspruiten uit een nieuw te definiëren rol van de volksvertegenwoordiging. Onder de paraplu van de enquête zouden andere en in formele zin minder verstrekkende procedures kunnen worden ontwikkeld, zoals nu reeds geschiedt in termen van parlementair onderzoek. Een en ander zou ook eindelijk eens een adequate bestaafing betekenen voor de parlementen en een kwaliteitsimpuls voor de parlementaire democratie. Zonder dat daar

grote nieuwe bureaus voor behoeven te worden ingericht, kan voor de ondersteuning worden gedacht aan roulerende groepen ambtenaren. Dat is op zichzelf al een gedachte die heel goed zou passen bij de nieuwe opvattingen over een professionele ambtelijke dienst.

4. De nieuwe politieke partij

Wanneer de volksvertegenwoordiging eenmaal zo is veiliggesteld, dan zou er ook weer zoiets als een inhoudelijke functie voor de politieke partijen kunnen zijn weggelegd. Dat zal echter een andere moeten zijn dan waaraan we gewend zijn. De verhoudingen tussen burger en bestuur zijn immers directer geworden; in de netwerken wisselt men de met de belangen verbonden informatie uit. Daarin hebben de partijen dus geen functie meer. Zij hoeven ook niet langer de pretentie te hebben een ideologische ‘samenhang’ van de heterogene werkelijkheid te representeren. Dat zijn beelden uit de oude doos en het wordt hoog tijd die op te bergen. De politieke partijen zullen een andere positie moeten kiezen, of zij houden op te bestaan. Wat er dan van overblijft, zijn ‘politieke podia’, marktplaatsen, openstaand voor de manifestatie van belangengroepen en carrièrepolitici.

Hiertegenover staat nog steeds een andere mogelijkheid. Maar dan zullen partijen moeten leren aanvullend op de maatschappelijke heterogeniteit te opereren. Dat zou hen in staat stellen de reflectie, de uitwerking en de vertaling van maatschappelijke ontwikkelingen te verzorgen ten behoeve van maatschappelijke oriëntaties, om relevante politiek-normatieve onderscheiden uit te werken en gewenste perspectieven te formuleren. Een dergelijke ‘excentrische’ positie zou de partijen in een andere, zij het aanzienlijk bescheidener rol plaatsen dan zij in vroeger tijden hadden. Maar tegelijkertijd ook in een actievere rol, tegenover degenen die betrokken zijn in de maatschappelijke netwerken en fora.

Het gaat het bestek van deze beschouwing te buiten om dit nader uit te werken, maar de maatschappij maakt het ons in wezen gemakkelijk. Immers, alles wat van maatschappelijk belang mag worden beschouwd, is inmiddels in stelsels ondergebracht: de ruimtelijke ordening, de volksgezondheid, de sociale zekerheid enzovoort. Die stelsels vormen op hun beurt de institutionele contexten voor normontwikkeling en beleid en voor de bijbehorende instanties en functies waaraan ook de netwerken zich hechten. En in deze beleidsnetwerken in de ruimste zin van het woord functioneert de burger. Partijen zouden dan ook in die zin aanvullend moeten kunnen functioneren, dat zij politieke ‘subruimtes’ vormen voor inhoudelijke, normatieve en politiek-strategische reflectie. Op

die manier zouden zij voorzien in een interessante politieke aanvulling op het arsenaal van economische en culturele media. En het laat zich aanzien dat de partij die slaagt in de uitwerking van die reflectiefunctie, ook zal mogen verwachten succesvol te zijn in de voorbereiding van politieke standpuntinname en in de rekrutering van nieuwe generaties politici.

Een en ander vereist de heroverweging van het klassieke type van verenigingsorganisatie. Nieuwe vormen van organisatie moeten worden gezocht die zowel passen bij de veranderende omgeving als bij een nieuwe taakstelling. Wat daarentegen bij de meeste partijen nog het sterkst opvalt, is de terugtrekkende beweging die zij maken. Het spoor bijster wanneer het gaat om de inhoudelijke functie van de politieke partij, trekt men zich terug op de huishoudelijke vragen (de informatie, de communicatie, de ledencampagne, de afdelingsorganisatie, de organisatie van het apparaat), teneinde de politiek over te laten aan de parlamentsfracties. Maar een dergelijke instrumentele benadering leidt slechts af van de vragen waar het om draait, namelijk die naar het bestaansrecht van de politieke partij in een netwerkmaatschappij. En dat is in de eerste plaats een inhoudelijke en een strategische en pas daarna een tactische en organisatorische vraag.

5. Ten slotte: representatie als inhoudelijk vraagstuk

Tegen een achtergrond zoals hier geschetst, is het van belang het democratisch vraagstuk van de representatie niet slechts als vormvraagstuk te benaderen. Het gaat om een inhoudelijk probleem, omdat de verhouding tussen staat en maatschappij ermee aan de orde wordt gesteld. En het gaat om een democratisch vraagstuk, omdat de betekenis van de publieke ruimte, de symbolische constitutie van de politieke gemeenschap en daarmee de mogelijkheidsvoorwaarden van het publieke oordeel ermee in het geding worden gebracht.

Het perspectief dat open ligt, is de radicalisering van het vertegenwoordigingsparadigma als leidend beginsel van het parlementair-democratisch model. Als afgeleide verschaft de analyse van de politieke cultuur van de netwerkmaatschappij de uitgangspunten voor een actueel en inhoudelijk denken over de betekenis van de politieke partij. Parlement en partijen, het zijn de twee klassieke instanties van de democratie. Daar heeft de burger zich nu eindelijk bijgevoegd. Dat is nieuw, laten we er gebruik van maken.